

KI VOLT AZ ELZEVIREK MAGYAR RESZPUBLIKÁJÁNAK KOMPILÁTORA.

Több mint háromszáz éve, 1634-ben jelent meg Leydenben az ELZEVIREKnek — Bonaventurának és Ábrahámnak — méltán híres nyomdájában a *Respublica et Status Regni Hungariae* című könyvecske, mint a *Reipublicae* gyűjtőcímű vállalkozás egyik darabja. Mint a Magyar Könyvszemlében ezt a különben közismert tényt GULYÁS PÁL egy ízben erről a vállalkozásról már megírta: „a reszpublikák nagyrésze régebben megjelent művek újra való, néha változatlan, de igen gyakran módosított (rövidített, új adatokkal, sőt egész fejezetekkel bővült) lenyomata; egy másrészük ellenben különböző munkák kivonataiból összeállított kompiláció. A kompilátor nincs mindig megnevezve.”¹ A magyar Reszpublika kompilátora több mint három évszázadon át megőrizte névtelenségét. Nem fedte fel személyét sem GULYÁS, sem az ELZEVIREK nyomdai és kiadói tevékenységével behatóan foglalkozó CH. PIETERS, A. WILLEMS és É. RAHIR.² HANER GYÖRGY már 1798-ban tisztázta, hogy a magyar Reszpublika kompilátora milyen forrásokból merített. Rámutatott arra, hogy a könyvecske minden egyes fejezete, sőt még a bevezető verstöredék is, idegen

¹ GULYÁS PÁL: Az Elzevirek Reszpublikái és rokonkiadványok a M. N. Múzeumban. M. Könyvszemle. 1912. 115. l.

² PIETERS, CHARLES: Annales de l'imprimerie Elsevirienne, ou Histoire de la famille des Elsevier et de ses éditions. Gand, 1881., WILLEMS, ALPHONSE: Les Elzevier Histoire et annales typographiques. Bruxelles, 1880., RAHIR, ÉDUARD: Catalogue d'une collection unique de volumes imprimés par les Elzevier et divers typographes Hollandais du XVIIe siècle. Paris, 1896.

írók szellemi terméke s a névtelenség jótékony homályába húzódtott kompilátor FILITZKI, REICHERSDORFF, WERNHER, ENS, ARTHUS és SCHOEDELIIUS szövegét vette át. A könyvecske tartalmának ismertetése után HANER meg is bélyegezte a kompilátor eljárását, írván, hogy a kompilátort, aki a szerzők nevét oly gondosan elhallgatta, semmiképen sem lehet a csalárd plágium vádja (a turpissimo plágii [!] crimine) alól felmenteni.¹ A plágium vádja is közel másfél évszázados már, csak a vádlott személye maradt tovább is ismeretlen. A következőkben azonban — úgy vélem — sikerül a kompilátor három évszázados inkognitóját lelepleznünk.

Az ELZEVIREK reszpublikái mindig mint nyomdatermékek érdekelték a közönséget és a kutatókat is s belső értékük soha nem került a közelebbi érdeklődés homlokterébe. Ezzel magyarázhatjuk azt is, hogy, bár a magyar Reszpublika maga szolgáltat útmutatást arra nézve, hogy miként találhatunk rá kompilátora személyére, ezt az útmutatást eddig senki sem hasznosította. Eredetiben idézzük ezt a kiindulási pontot, az A₂ jelzetű levél verzóján található s a könyv olvasójához intézett rövidke, névtelen bevezetést:

„Post Germaniam absolutam, Candide Lector, Descriptionem, Historiam, et Statum Regni Hungarici nunc damus. Quae tria in ejusmodi operibus necessario conjungenda putamus. Repetere enim non libet quam frugifera quamque salubris sit cognitio rerum, cujus eximia quidem pars commemoratio tum antiquitatis, tum recentiorum saeculorum, hoc est, memoriae temporum, locorum, hominum, rerum gestarum. Rerum autem, quae hic dicuntur, veritatem aliorum autorum fide praestamus. Laborem ergo hunc nostrum acceptum omnibus futurum non dubitamus. Brevi, si vitam nobis Deus et otium fecerit, accuratissimam REGNI BOHEMICI descriptionem procudemus, ne quid hic amplius desiderent harum rerum studiosi.“

Összegezzük fenti szöveg tanulságait. A bevezetés névtelen szerzője elmondja, hogy miután bevégezte Germaniát, most a magyar királyság leírását, történetét és állapotát adja. Majd hangoztatván a mult ismeretének gyümölcsöző hasznát s büszkélkedvén hitelességével, azzal végzi, hogy kilátásba helyezi a cseh királyság leírását is, még pedig rövidesen, ha arra az Isten neki életet és időt ad.

¹ HANER, GEORG: De scriptoribus rerum Hungaricarum et Transsilvanicarum saeculi XVII. Cibinii, MDCCXCVIII., II. köt. 91. l.

Ha feltételezzük, hogy ezt az előszó szerű bevezetést nem a nyomdász-kiadó, hanem a kompilátor írta, akkor feltételezzük ezzel azt is, hogy a német, a magyar és a cseh kötetnek ugyanaz a szerzője, illetve kompilátora. Valószínűsíti ezt a feltevést az a külső körülmény, hogy mind a *Respublica et Status Imperii Romano-Germanici*, mind a *Respublica et Status Regni Hungariae*, mind a *Respublica Bohemiae* egyazon évben, 1634-ben látott első ízben napvilágot.

Azonban bárki felhozhatja azt az ellenvetést, hogy az idézett szöveg nem a kompilátornak, hanem a két ELZEVIK-rokonnak a bevezető szövege s kiadói tevékenységük legközelebbi eseményeit jelenti be. Ez az ellenvetés igen tetszetős is lenne, ha nem cáfolná meg egy figyelemreméltó körülmény. A német-római birodalommal foglalkozó kötetnek ugyanis két ilyen előszó szerű ajánlása, illetve bevezetése van. Az első szabványos ajánlás KÁROLY LAJOS pfalzi gróf, római szentbirodalmi választófejedelem, bajor herceghez. Ennek aláírói ELZEVIK BONAVENTURA és ÁBRAHÁM. A másik bevezetés pedig az olvasóhoz szól, mint a magyar kötetben is. Ennek a magyar kötet szövegénél alig valamivel hosszabb bevezetésnek stílusa arra vall, hogy a két szövegnek azonos a szerzője. Ebben a szövegben is előfordul, hogy a harmadik kötetet arra az esetre ígéri a névtelen szövegész: „*si vitam Deus et otium fecerit*“.

Alig hihető, hogy ha ennek a második bevezető szövegnek is a nyomdász-kiadók volnának a szerzői, ne írták volna azt alá akkor, midőn az első bevezető szöveget, az ajánlást aláírták. De alig hihető az is, hogy a nyomdász-kiadók következetesen az életüktől és ráérő idejüktől tették volna függővé, hogy kiadói tervüket meg tudják-e valósítani. Ezt egy annyira megalapozott és ebben az időben oly folyamatosan működő vállalatnál, mint az ELZEVIKÉ, nem tételezhetjük fel. Itt a vállalat valamelyik tulajdonosának a halála nem befolyásolhatta a tervbe vett művek megjelenését.

Nem hihető, hogy a szöveg nyomdai gondozója, a korrektor írta volna a magyar és a német Reszpublika elé a két egyező stílusú s lírai hangulatú bevezető szöveget, mert hiszen a korrektor ráérése és élet-halála szintén nem olyan körülmény, amely bizonyos tervbe vett kötetek megjelenését elodázhatná.

Kiadni készült művek megjelenését az ELZEVIR-nyomdában csak az akadályozhatta meg, ha a szerzőt akadályozta meg halála, vagy másirányú elfoglaltsága a kézirat elkészítésében.

De van egy olyan külső körülmény, amely arra mutat, hogy a német és a cseh kötetnek tényleg egyazon ember volt a szerzője, illetve kompilátora. A német kötetet ELZEVIREK — mint láttuk — KÁROLY LAJOS pfalci grófnak ajánlották. A cseh kötetet annak szerzője a rajnai pfalci grófságból cseh királyi méltóságra jutott FRIGYES két fiának, RUPERT és MÖR pfalci grófoknak, bajor hercegeknek ajánlotta.

A cseh kötet szerzőjét ismerjük. Meg van nevezve a címlapon (*Respublica Bohemiae* A. M. PAULO STRANSKII *descripta*) és odaírta a nevét az ajánlás alá is: M. PAULUS STRANSKY. A cseh nemzeti érzéséért száműzetésben bolyongó STRANSKYT meleg hódolat fűzte a pfalci házhoz, ahhoz a dinasztiahoz, amely vállalkozott másfél évtizeddel előbb arra, hogy a cseh szabadságmozgalom élére álljon s amely maga is majdnem annyit vesztett emiatt, mint a cseh nemzet. Ha nem STRANSKY írta volna a német kötetet, aligha ajánlották volna az ELZEVIREK a német kötetet oly német választófejedelemnek, aki a pfalci ház tagja volt.

A magyar és német kötetnek egy kézből származó bevezetőszövegét — szerintünk — csak a kötetek szerzője írhatta. Abból a körülményből pedig, hogy a magyar, német és cseh kötet egyazon évben jelent meg s hogy a német és cseh kötet egyaránt a pfalci ház tagjainak van ajánlva, arra következtettünk, hogy a három könyvnek tényleg egyazon ember a szerzője. De van még egy külső támpontunk arra nézve, hogy megerősödjünk azon feltevésünkben, amely szerint a magyar és a német kötetnek egyazon ember a szerzője, helyesebben a kompilátora. Az ELZEVIREK reszpublikái ugyanis, ha nem egy ember eredeti művét tartalmazzák, hanem kompilációk, akkor közölni szokták a kompilált szövegrészek eredeti szerzőjét. Azonban a névtelenül megjelent német és magyar Reszpublika kompilátora egyaránt elhallgatja forrásait mind a német, mind a magyar kötetben.

Pontosan felsorolja például a felhasznált szövegrészek szerzőit a P. SCRIVERIUS gondozásában 1629-ben megjelent *Respublica Romana*; a JOH. DE Laet-féle, szintén 1629-ben megjelent

Hispania; az 1626-ban *névtelenül* megjelent Respublica Galliae; az 1641-ben szintén *névtelenül* napvilágot látott Portugallia; az 1625 és 1641 közt háromszor is megjelent s SMITH TAMÁS nevét viselő *Respublica Anglorum* című mű. A felsorolást tovább folytathatnám, de már ez is elég igazolása annak, hogy a forrásoknak a többi Reszpublika-kötettől elütő elmaradása a magyar és német Reszpublikánál a közös kompilátor, a közös sajtóállandó rendező azonos eljárásának következménye lehet.

Nem mehetünk el szó nélkül amellet a körülmény mellett sem, hogy bár az ELZEVIREK reszpublikái nagyrészt ugyanarra a kaptafára készültek¹ — amint ezt FRICK már negyven évvel ezelőtt megállapította volt —, a német, magyar és cseh kötetek szerkezeti felépítése mégis sokkal több közös vonást mutat, mint általában az egyéb kötetek. Ezt eddig senki sem méltatta figyelemre. Különösen feltűnő mindhárom kötetben az, hogy a kötetek összeállítóját fokozottabb mértékben érdeklik a közjogi természetű vonatkozások, mint a többi elzeviri reszpublikák szerzőit.

Mindezek alapján végül is azt kell mondonunk, hogy a magyar kötet éléről idézett szöveg a kötet kompilátorának mondanivalóit tartalmazza s hogy a német, a magyar, majd a cseh kötetet egyazon ember írta, aki pedig a cseh kötetben megnevezett cseh származású PAULUS STRANSKYVAL azonos.

Ezt az álláspontot nemcsak mi képviseljük. A *Hamburgische Bibliotheca Historica* című vállalat szerzői ezt már 1729-ben megállapították, megállapításuk azonban nem vált köztudomásúvá. Ők szószerint ezt írják: „*Es ist eben der Autor welcher Rempublicam et Statum Imperii Germanici beschrieben hat, das meldet er selber im Anfange seiner Kurtzen Praefationen, und am Ende derselben verspricht er auch eine accurate Beschreibung des Königreichs Böhmen.*“²

PAULUS STRANSKY a német és a magyar kötetnél megőrizte névtelenségét, a cseh kötetnél azonban büszkén tette azt le.

¹ V. ö. FRICK, GEORG: Die Elzevirschen Republiken. Zeitschrift für Bücherfreunde. 1897/98. 609—617. 11.

² Hamburgische Bibliotheca Historica, des studierenden Jugend zum Besten gesamteten getragen. Die neunte Centuria. Leipzig, 1729. 216. l.

Könyvét a szerencsétlen sorsú „téli király“, V. FRIGYES két fiának ajánlotta, akik közül az egyik Csehországban született s a másik pedig fogságba esett. Ezt a könyvet a bujdosásra kényszerült STRANSKY valósággal propagandául szánta a cseh ügy érdekében, ami nemcsak ajánlásából, de még inkább könyve zárószavaiból is világosan kicseng. De elárulja ezt a mű hangja is, amely nem titkolja STRANSKY gyűlöletét a Habsburg-házzal és a katolikus egyházzal szemben. Könyve ennek megfelelően nagy közkeresetnek is örvendett, mert a *Respublica Bohemiae* kilenc évvel utóbb (1643) újra megjelent. 1713-ban Amsterdamban újabb kiadást ért el s 1719-ben Frankfurtban negyedszer is közreadatott, ekkor folió formában. Ez utóbbi alkalommal MELCHIOR GOLDASTUSnak „*Commentarii de Regno Bohemiae*“ című műve második kiadásának második kötetében látott napvilágot. GOLDASTUS negyedréti alakú első kiadása 1627-ben jelent meg. Sőt a XVIII. század végén átdolgozva németül is kiadták STRANSKY művét s 1893-ban cseh fordításban is megjelent.

Ki volt ez a PAULUS STRANSKY, a cseh kötet bevallott szerzője és a német s magyar kötetek névtelenül maradt kompilátora?

A cseh irodalomtörténeti kutatás megállapításai alapján ma ezek az általánosan ismert lexikális ismeretek STRANSKYRÓL: született 1583-ban Zapské Stranceban. Iskoláit Prágában végezte s ott avatták 1607-ben a szabad művészetek mesterévé. Főiskolai tanulmányainak befejezése után tanítói pályára lépett. Pályája szép lendülettel indult meg, mert 1609-ben már rektor volt a leitmeritzi iskolában. A XVIII. századi nem csehországi források valószínűleg erre a körülményre alapíták azt az egybehangzó állításukat, hogy STRANSKY Leitmeritzben is született volna.

STRANSKY, vagy latinosan STRANSKIUS tulajdonképen PAUL DE SAPENSKA névre hallgatott s nemesi családból származott.

A törekvő ifjút nem elégtette ki pályája s midőn nőül vette a gazdag ZLATOHLAVEK JÁNOS özvegyét, ott hagyta addigi működése színterét és a város szolgálatába lépett. 1614-ben már a városi tanács tagjai közt szerepel. Erős jogi érdeklődésének lehetett az eredménye, hogy új pályáján a városi ügyész teendőit látta el.

Éles protestáns állásfoglalása tette a nevét szélesebb körben ismertté. 1617-ben két tanácstag társával Prágában kilenc napon át fogságot is szenvedett, mert a leitmeritzi tanács megtagadta volt két katolikustól a városi polgárjog megadását. A következő évben élénk szerepet játszott a protestáns rendek mozgalmában s őt bízták volt meg, hogy egy sérelmi ügyben megszövegezze a császár elé terjesztendő panasziratot.

A cseh felkelésben különösebb szerepet nem játszott. Tudjuk, hogy pfalci FRIGYES mellé állt, de különösebben nem exponálhatta magát, mert a fehérhegyi csata után is Csehországban maradhatott, sőt tovább viselhette városi hivatalát is. Azonban vagyona $\frac{4}{6}$ -od részének elkobzásától így sem menekült meg s amikor az erőszakos visszakatolizáló mozgalom megindult Csehországban, a Leitmeritzbe kiküldött kapucinusok megállapították STRANSKYRÓL, hogy a katolicizmusnak legveszélyesebb ellensége. Felszólításuknak, hogy térjen vissza a katolikus egyházba, nem tett eleget, mire 1627 július 21-én kiutasították Csehországból. Vallásos meggyőződéséből kifolyólag még száműzetése első éveiben is voltak kellemetlenségei, mert mint cseh testvér, több ízben ellentétbe került a lutheránusokkal.

Száműzetése alatt huzamosabb ideig élt Drezdában, Lipszében és Freyburgban, mígnem végül Thornban telepedett le. Főleg a nagyon elterjedt cseh Reszpublikának köszönhette, hogy 1647-ben thorni tanárrá lett. A thorni, méltán híres gimnáziumnak 12-ik tanára volt s utóbb az intézet vizitátoraként szerepelt. 74 éves korában hunyt el s 1657 február 28-án helyezték örök nyugovóra.¹

Míg a cseh irodalomtörténet s ennek kapcsán a cseh lexikográfia csak a cseh Reszpublikát ismeri STRANSKY munkái közül és sem egyéb kéziratáról nem tud, sem a német és a magyar Reszpublika szerzőségét nem állapította meg, addig több XVIII. századi lexikális mű még egy kéziratban fennmaradt művéről is

¹ OTTŮV SLOVNÍK NAUČNY. Praga, 1906. II. és ZERNEKE, J. H.: Historiae Thoruniensis naufragae tabulae. Oder Kern der Thornischen Chronike. Thorn, 1711. 262. l.; ZERNEKE: Summarischer Entwurff der Geehrten und Gelehrten Thorns. Thorn, 1712. 35. l.; ZERNEKE: Das Bey denen Schwedischen Kriegen Bekriegte Thorn. Thorn, 1712. 211. l.

tud. Egy 1741-ben napvilágot látott lexikonkötet azt írja, hogy STRANSKY-nak van még egy műve a cseh Reszpublikán kívül, a DE MAJESTATE BOHEMIAE, azonban ez a lexikon megjelenéséig nem került nyomdába. Ennek a lexikonnak a szerzője éppúgy HARTNOCK *Preussische Kirchen-Lexikon*ára támaszkodik, mint CH. G. JÖCHER is, amikor STRANSKY-ról ír s így érthető, hogy szövegük, némi stiláris eltéréstől eltekintve azonos tartalmú.¹

Igen valószínű, hogy STRANSKY vándorlása közepette, ha erről forrásaink nem is szólnak, Hollandia közelébe is eljutott, vagy talán magában Leydenben is megállapodott pár hónapra. Ezalatt került összeköttetésbe az ELZEVIREK-ekkel, vállalta el a német és magyar kötetek összeállítását és írta meg a cseh kötetet. STRANSKY a három kötet közül utolsónak megjelent cseh kötet ajánlását 1633. november 5-ről keltezte. Valószínű tehát, hogy ekkor már mind a három könyv kéziratával készen volt.

Nem volna érdektelen a STRANSKY-ra vonatkozható levéltári anyagnak Leydenben és Thornban lappangható részét felkutatni, amely biztosabb feleletet adna arra a kérdésre, amelyre most, bár kellően indokolt, de mégis csupán feltételezett választ tudunk adni.

A STRANSKY-val való foglalkozás már azért sem volna érdektelen, mert a leydeni egyetemnek voltak magyar hallgatói is — mégpedig az 1633—34-es években is² — s érdekes volna tudni, hogy kik kerülhettek és kerülhettek-e Leydenben személyes kapcsolatba STRANSKY-val. Tudjuk azt is, hogy a thorni gimnáziumnak — különösen az 1670-es évektől kezdve — nagy vonzó ereje volt a magyarokra s érdemes volna tudnunk, hogy a magyar Reszpublika kompilátora nem került-e thorni működése alatt közvetlen összeköttetésbe a külföldjáró

¹ Grosser vorständiges Universal-Lexikon. XL. köt., 671. hasáb és JÖCHER, CH. G.: Allgemeines Gelehrten-Lexikon, IV. köt. 866. hasáb.

² SZABÓ-HELLEBRANT ezekben az években több leydeni magyar hallgató ottani nyomtatványát ismeri, így JENEI G. ISTVÁNÉ, TOLMÁCSI M. GYÖRGYÉ, GÉRESI B. MIHÁLYÉ és TÁLYAI Z. MÁRTONÉ. Ezekben a nyomtatványokban mint leydeni hallgatók szerepelnek még: HAPORTI K. ISTVÁN, HUSZTI ŐSZ ANDRÁS, KERESZTURI ISTVÁN, TARCALI PÉTER, TASNÁDI H. ISTVÁN, VÁCZI P. JÁNOS, VÁRI PLATUS ANDRÁS, VÁRI MIKLÓS és VERÉCZI S. FERENC.

magyar diákok egyik töredékével, azokkal, akik már korábban el-elvetődtek Thornba.

Valószínű, hogy megállapításunk alapján a cseh szempontból egyáltalában nem jelentéktelen STRANSKY személye ismét a cseh irodalomtörténeti kutatás érdeklődése körébe fog kerülni, amely esetben remélhető, hogy ez az újabb kutatás magyar vonatkozású részeredményeket is fog hozni.

ASZTALOS MIKLÓS.